

ERIKA ĀDAMSONA DZEJAS GASTRONOMISKĀ PALETE: GASTROPOĒTISKAIS ASPEKTS

Ieva E. Kalniņa, literatūrzinātniece, *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētniece. Zinātnisko interešu lokā – latviešu literatūras un dzejas vēsture, īpaši 20. gadsimta 20. un 30. gadi (rakstījusi par 20.–30. gadu un 80.–90. gadu dzeju), apceres par dzejniekiem J. Sudrabkalnu, L. Zamaiču, R. Skujiņu, V. Strēlerti, A. Dagdu, V. Belševicu, J. Rokpelni, E. Plaudi, P. Brūveri, A. Rancāni, A. Aizpurieti u. c.), dzejas teorija, tekstoloģija, digitālās humanitārās zinātnes. Pašlaik ir eksperte Latvijas Zinātnes padomes projekta *Nacionālā identitāte: gastropoētiskais aspekts Vēsturiskais, starpnacionālais un starpdisciplinārais konteksts* un redaktore vortālā *Literatura.lv*. Sastādījusi krājumus *Latviešu rakstnieku portreti* (1998, 2004, 2007), kolektīvo monogrāfiju *Mūsdienu literatūras teorijas* (2013, kopā ar K. Vērdu), kur rakstījusi par psihoanalītisko literatūras teoriju, Ā. Elksnes Rakstus (1–4, 1996–1997) un V. Strēlertes Rakstus (1–2, 2009–2013), krājumu *Poētika tuvplānā. Viena dzejoļa analīzes antoloģija* (2017).

Raksturvārdi: gastropoētiskie tēli, gastropoētiskās tēmas, modernisma eksperiments, pretstati kā māksliniecisks paņēmieni, stilizācija.

Izsmalcināts dzīves vērotājs un baudītājs – tā Eriku Ādamsonu (1907–1946) raksturo viņa laikabiedri. Estēts, dzīves izgaršotājs visās tās daudzveidīgajās izpausmēs un visdažādāko dzīves slāņu – arī gastronomisko (“Jo ēdiens palīdz dzīvi izjust kairāk”¹) – ieplūdinātājs savā dzejā, neirastēniski pārjūtīgs sava ceļa gājējs – ar saviem poētikas un estētikas principiem, kas, sajaucoties paša unikālajam pasaules redzējumam ar bagātīgu kultūras slāni (latviešu folklorā, Bībelē, antīkā un Eiropas kultūrā un jo sevišķi angļu literatūrā), rada neatkārtojamo ādamsonisko gaišumu, eleganci un ironiju, īpašo ādamsonisko stilu.

Tieši E. Ādamsonam raksturīgais dzīves baudas un izbaudīšanas motīvs mudināja paraudzīties, kā viņa dzejā dzīvo viena no

baudām – ēšana – un kā tajā funkcionē ēdiens jeb, precīzāk, gastropoētiskie tēli.

Ēdiens modernisma literatūrā: problēmas konturējums

E. Ādamsona ražīgākais daiļrades laiks ir 30. un 40. gadi līdz viņa pāragrajai nāvei, ko izraisīja kakla tuberkuloze. Šajos gados E. Ādamsons strādājis visos literatūras veidos – rakstījis dzeju, prozu (noveļu krājumi *Smalkās kaites* [1937], *Lielais spītnieks* [1942], romāns *Sava ceļa gājējs* ir publicēts laikrakstā *Tēvija* [1943–1944]) un lugas, no kurām slavenākā – *Mālu Ansis* – 1938. gadā iestudēta uz Nacionālā teātra skatuves. Viņš arī atdzejojis, galvenokārt angļu dzeju, rakstījis par literatūru – kā latviešu, tā cittautu. Un, sākot jau no 20. gadu vidus, veidojies par vienu no savdabīgākajiem rakstniekiem modernistiem latviešu literatūrā. Modernisma iezīmes pirmām

¹ Ādamsons 1937, 145.

kārtām saskatāmas viņa prozā (precīzāk, par tām visvairāk rakstīts, apcerot viņa prozu), kur rakstnieks pievēršas cilvēka iekšējai pasaulei, dīvainai, dažādu kompleksu māktai, kas izpaužas tikpat dīvainā, brīžiem neracionālā uzvedībā, cilvēka dzīvei esot reizē pakļautai arī daudzām neizskaidrojamām nejaušībām. Kā par Latvijas kultūras kanonā iekļauto E. Ādamsona noveļu krājumu raksta kritiķis Guntis Berelis: “Ādamsona stāstu krājuma *Smalkās kaites* virsraksts zināmā mērā kļuva par visaptverošu metaforu, ko lietoja, runājot ne tikai par viņa stāstiem, bet arī par visas šīs paaudzes īsprozu. Smalkās kaites – tās ir mazliet skumji groteskas nobīdes personu psiholoģijā, arī kompleksi, uzmācīgas idejas, dīvainības, kas Ādamsona stāstos rada visneparastākās situācijas, kurās bieži jaušama modernismam raksturīgās absurdās ironijas – vai ironiskā absurda – pieskaņa.”²

Modernismam raksturīgā orientēšanās uz cilvēka iekšējo pasauli, personības pārdzīvojumu absolutizēšana un tā izpēte uz apzinātā un neapzinātā sliekšņa, kas patiesībā būtu ļoti atbilstīga dzejai kā literatūras veidam un modernisma diskursam, E. Ādamsona dzejā ir paradoksāla. Tā nav tieša liriska pārdzīvojuma dzeja “es” formā, E. Ādamsona poētiskajai domai ir tendence pakļauties dzejas žanriskajam rāmējumam, un tā tiek izteikta dažādos dzejas žanros (romance, balāde, maršs, elēģija, dziesma u. c.), kas “objektīvizē” lirisko pārdzīvojumu, taču neatceļ dzejnieka interesi par cilvēka sarežģīto iekšējo pasauli.³ E. Ādamsona uzmanības lokā ir estētisks un filozofisks skatījums uz to.

E. Ādamsona dzeja ir saskanīga arī ar modernisma vēlmi eksperimentēt un rast jaunus ceļus cilvēka iekšējās pasaules izteiksmē. Un viens no tiem ir paplašināt poētisko rīku arsenālu, papildinot to ar gastropoētisko tēmu un tēliem. Pie šāda secinājuma nonākusi arī britu literatūrzinātniece Nikola Hambla (*Nicola Humble*) monogrāfijā *Ēdiena literatūra (Literature of Food)*.⁴ Viņa pētījusi 20. gadsimta pirmo

desmitgažu anglofono literatūru, pavārgrāmatas un gastronomisko žurnālistiku un piedāvā paplašināt skatījumu uz modernisma literatūru ar jaunu jēdzienu “modernisma ēdiens” (*modernist food*) (Humble 2020, 137), uzsvērot, ka modernistu darbos (Deivids Herberts Lorens, Virdžīnija Vulfa, Ketrīna Mensfilda, Džeimss Džoiss, Tomass Stērnss Eliots) ir daudz ēdiena tēlojumu, kur tam piešķirtas dažādas nozīmes un konotācijas. Šā raksta autore pētījums par gastropoētisko tēlu funkcijām Aleksandra Čaka dzejā arī apstiprina hipotēzi par ēdiena īpašo lomu modernistu tekstos.⁵

Ēdiena funkcionēšanas specifika dzejā

Kā liecina līdzšinējie pētījumi, humanitāro jomu zinātnieku uzmanību vairāk saistījuši prozas teksti. Viens no iemesliem dzejas atstāšanai tālākā plānā varētu būt saistīts ar vārda lietojuma specifiku katrā no lielajiem literatūras veidiem.

Ēdieniem (un arī dzērieniem) dzejā ir sava, atšķirīga nozīme no lietojuma prozas tekstā, kur tie izmantoti aprakstos, dialogos, situācijas raksturojumos utt. Atšķirību nosaka vārda funkcijas katrā no literatūras veidiem. Dzejā metaforizācijas procesā tie kļūst par tēliem, prozā – galvenokārt lietoti pamatnozīmē vai kādā no daudznozīmīgu vārdu nozīmēm, protams, gluži neizslēdzot pārnesto nozīmi vai idiomātisku lietojumu. Dzeju raksturo tēlains (poētisks) domāšanas veids, ar kuru tiek izziņāta pasaule, un šajā izziņas procesā piedalās arī tādi tēli, kas aizgūti no gastronomijas (pārtikas) jomas (ēdieni un dzērieni). No pirmā acu uzmetiena liekas, ka tie varētu nebūt pirmās izvēles tēli, jo ierasti ir saistīti ar ikdienas, sadzīvīgo sfēru un varētu nešķīst pietiekami poētiski, no otras puses, ņemot vērā dzejas tēlu (un dzejas vispār) metaforisko iedabu, ar

⁵ Referāts *Gastropoētisko tēlu funkcijas Aleksandra Čaka vēlā štālnisma perioda dzejoļu krājumos* nolasīts starptautiskajā konferencē *Ēdiena reprezentācija literatūrā un kultūrā* Rīgā 2021. gada 26. novembrī. Referātā bija iekļauts arī materiāls no A. Čaka pirmspadomju dzejoļu krājumiem, resp., posma, kurā dzejnieks ir spilgts modernisma pārstāvis.

² Berelis 2011.

³ Plašāk sk. Čaklā 2013, 130.

⁴ Humble 2020.

ierasto, ikdienišķo (ēšana, dzeršana) iespējams asociēt visdažādākās dzīves norises.

Ar ēdienu ir saistīts sazarots asociatīvais lauks, kas sakņojas ēdiena uztverē ar kādu no maņām: garšu (salds, sāļš, skābs, rūgts, sīvs utt.), ožu (smaržas), redzi (ēdiena, dzēriena izskats, “noformējums”) un arī dzirdi (kā to ēd, dzer, gatavo). Nereti tieši sensorie uztvērumi ir tie, kas piedalās gastronomiskā dzejas tēla semantikas (nozīmes) veidošanā. Un tas izriet no tēlu veidojošā elementa – sēmas, kas rodas, vārda nozīmei poētiskā tekstā saskaldoties atsevišķās īpašībās un pazīmēs, ko attiecīgais vārds izsauc apziņā. Jo dziļākas kultūrvēsturiskās saknes ir dzejas tēlam un arī sēmai, jo ietilpīgāks veidojas tēls. Tas gan neizslēdz arī gluži individuālu un pirmreizēju tēla nozīmes veidošanu.

Gastropoētiskais diskurss E. Ādamsona dzejā: tēli un tēmas

Gastropoētiskais diskurss pētīts E. Ādamsona dzīves laikā iznākušajos dzejoļu krājumos *Sudrabs ugunī* (1932), *Ģerboņi* (1937) un *Saules pulkstenis* (1941). Ēdiens (arī dzēriens) E. Ādamsona dzejā veic vairākas funkcijas: (1) vārds tiek lietots tiešā nozīmē, iezīmējot lirisko situāciju, resp., veidojot “vidi”, kurā noris poētiskā “darbība”; (2) vārds tiek metaforizēts, tam pārtopot par dzejas tēlu un piedaloties dzejoļa kopējās jēgas veidošanā; (3) diena un ar to saistīto baudītāju vārds tiek lietots dzejoļa virsrakstā, tam dzejoļa gaitā kļūstot par izvērstu dzejas tēmu. E. Ādamsona dzejas gastropoētisko tēlu repertuārs nav pārāk plašs, piemēram, salīdzinot to ar A. Čaka dzejas repertuāru, taču dzejnieks ir spējis radīt dzejoļus, kuri pārlicinoši pieder pie spilgtākajiem viņa daiļradē.

Vārda lietojums tiešā nozīmē dzejolī šķietami ir vienkāršākais, kā to izmantot, un tad tas nosauc pamatnozīmi. Daži piemēri vārda tiešajai nozīmei dzejā, kad *ābols* vai *viņš* lietots tikai pamatnozīmē, bez metaforiska uzslāņojuma: “Vai tad nav jauki paties’ / Sarkanu viņu dzert lēni”⁶; “Es sēdu vecā, ērtā atzveltnī. / No

zariem trauslajiem līdz mutei kārai / .. / Likst augli. Lielā daudzumā ir tie – / Gan bāli dzeltenie, gan rožainie – Tik lielā daudzumā, ka apvārsnis / Gaišzilais āboliem ir aizklāts viss.”⁷ Dzejoli *Pirmā māla*⁸ dzejnieks, izmantojot gastropoētiskos tēlus tiešajā nozīmē, veido izvērstu tēlojumu: “Pie mana krusttēva reiz bijām / Pirms daudziem gadiem viesos mēs. / Viņš deva gaišu jāņogvīnu / Mums zilās māla krūzītēs / un rozīnes ar dzeltenmaizi, / Kad ēsts bij caurumainais siers – / Ai, laipns gardēdis bij krusttēvs [...]” Minētie ēdieni un dzēriens nav dienišķās ēdienkartes daļa, un to acīmredzami svētkiem vai svētdienai piederošais raksturs ļauj E. Ādamsonam radīt dzejoļa romantiski idillisko atmosfēru. Te sava loma ir arī epitetiem *gaišs, zils* (šī netradicionālā māla izstrādājuma krāsa parastas krūzītes poetizē), *caurumains* (norāda uz siera šķirnes ekskluzivitāti), kas pastiprina pretstatu ikdienišķajai maltītei.

Gastropoētiskie tēli to pamatnozīmē E. Ādamsona dzejā lietoti, arī lai iezīmētu pretstatus, piemēram, sociālajā statusā, arī dzīvesveidā un pasaules skatījumā.

Dzejoli *Bērnu gājiens*⁹ rosinājusi laikrakstā *Jaunākās Ziņas* (04.11.1931.) publicētā ziņa: “Saimnieciskā krīze Rīgā novedusi trūkumā 10 000 bērnu. Ap 1000 bērniem draud bojāeja.” Pirmais dzejoļu krājums *Sudrabs ugunī* ir sociāli asākais starp pārējiem E. Ādamsona krājumiem. 30. gadu sākumā E. Ādamsons iepazinās ar dzejnieci Mirdzu Ķempi, savu nākamo dzīvesbiedri, kuras ģimene un viņa pati bija kreisi, komunistiski orientēta un uzskatīja, ka vecā sociālās nevienlīdzības pasaule ir jāsagrauj. M. Ķempes ietekmē 30. gadu sākumā E. Ādamsons mēģina veikt pagriezieni (vēlāk viņš atsakās no uzdevuma graut pasauli, viņa ceļš ir estētiska, harmoniska un skaista pasaule) savā dzejā no estētisko vērtību pasaules uz sociālo kontrastu pasauli, kas rezultējās minētā krājuma pēdējās nodaļas dzejoļos. Dzejoli *Bērnu gājiens* veco, izkurtējošo pasauli pārstāv “bērnu draugs” (“ap nierēm, zarnām, sirdi,

⁷ Ādamsons 1937, 35.

⁸ Turpat, 50.

⁹ Turpat, 51–53.

⁶ Ādamsons 1932, 5.

aknām / Ļum smagi tauku blāķi tam”), kam pretstatīts nabadzīgo, izsalkušo bērnu gājiens. “Bērnu draugs” sēž smalkā restorānā, kur viņu apkalpo *maitre d’hôtel*, kas brīdina par bērnu, kurus “nokauj rahīts, bads un sāls”, gājienu, kas tuvojas: “Nevis kā baltu skudru saime / Gar veikaliem nāk gājiens tas: / Kungs, ož un plūst kā sēra straume / No mazām mutēm siekalas.” Un pretstatā tam tēlots saniknotā “bērnu drauga” mielasts: “Bet bērnu draugs no vistas brangas, / Nost pūlēdamies spārnus plēst, / Kliedz, celdams zelta šparģelstangas: – Kas nestrādā, tam nebūs ēst!” Sociālajai netaisnībai jābūt iznīcinātai, un E. Ādamsonam šķiet taisnīgi to atrisināt ar nāvi, estētiski nepievilcīgo ainu pastiprinot ar galda piederuma piesaukumu: “Ar austerdakšām brūnos zobos, / Sirdstriekas ķerts, mirst bērnu draugs.”

Valdošo aprindu atrautību no tautas ar gastropoētiskajiem tēliem E. Ādamsons veido arī dzejoli, kas nav iekļauts nevienā viņa krājumā un pirmpublicēts vairāk nekā divdesmit gadus pēc autora nāves, proti, dzejoli *Bars ļaužu reiz “Brīvības aptiekā” ienāk...*¹⁰. Iespējams, to rosinājis Francijas karalienei Marijai Antuanetei piedēvētais teiciens: “Ja tautai trūkst maizes, lai tā ēd kūkas.” Lirisko situāciju veido aptiekā ienākušie ļaudis, kuru sociālais statuss, līdzīgi kā iepriekšējā, tiek raksturots ar nepatīkamu smaku (“Tie .. ožas kā Āfrikas seski”). Neraugoties, ka tie slimī, bet galvenokārt tāpēc, ka bez naudas, provizors liek tos padzīt no aptiekas. Uz atvadām aptiekā strādājošais ķīmijas students sniedz ļaužu bariņam padomu par brīvu: “Es ieteicu nēsāt jums vilnainu veļu, / Ģērbt vāveru kažokus, sandvičus ēst! / Jums lecekļu gurķi no Tulas, / biezs tatāru ķēvespiens der, / vai Brauņšveigas burkānu sulas / un narzāns, ko gruziņi dzer!” Nesamērība starp padomu un ļaužu reālajām iespējām veido dzejoli skaudru ironiju, pat sarkasmu.

Pretstatījumam, tēlojot dažādus dzīvesveidus, E. Ādamsons arī izmanto gastropoētiskos tēlus. Aplūkosim divus piemērus. Dzejoli *Gardēži*¹¹ Melngalvju nama patrons svētais Maurīcijs, “tas moris”, vēro gardēžu mielastu

Jāņa pagrabā: “Tur gardēži no kristāltraukiem / Gan ēda putnus izceptos, / Gan mielojās ar augļiem jaukiem [...]” Gardēži pārstāv miesisko (gastronomisko) prieku un baudu pasauli, taču “Melngalvjnama patrons” tajā saskata tikai mirklīgo, ne mūžīgo apmierinājumu, ko viņam pašam sniedz miers un saskaņa dvēselē (viena no E. Ādamsona dzejas tēmām): “Jums prieks, kad baudāt sīvo sieru / Un ananasa šķēlītes, / Bet te jums mūžam negūs mieru / Ne gars, ne miesa – saku es!” Vienotībā ar Maurīcija teikto ieskanas lakstīgalas balss, kura “kā gurmāne ar mori dzied” par to, kas spirdzinās viņus abus: “Mēs atspirgsim no rasas lāsēm, / Kas spulgo zelta jacintās, / Un dusēsīm uz bērza tāsēm – / Un it kā aprīls smaržos tās.” Rasas lāses nav pārtikas produkts, taču tās iederas skaistuma pasaulē (estētam E. Ādamsonam tuva un dzejā īpaši kopta), kur valda “lielā galance” un “tikums balts”. Īstie “gurmāni” (gardēži) rod mieru mazumā, izsmalcinātībā, tie ir kultūras cilvēki pretstatā baudkāriģiem ēdājiem, kuri kaut savā ziņā ietver kaut ko barbarisku, raupju un nekultivētu, kuriem nekad nav sāta. Starp citu, arī dzejoli *Balāde par gavētāju*¹² izmantots skaidrais hiacintes tēls, kas sasaucas ar šī dzejoļa domu: “Ne baudvielās, bet rasā / Top hiacinte smalka.”

Liroepiskajā dzejojumā *Poēma par nīcēniecēm*¹³ E. Ādamsons, tēlojot nīcēnieču ierašanos Rīgā, zīmē vienas – senlatviskās (sev tuvās) – pasaules bojāeju, tai saduroties ar jauno industrializēto pasauli, konkrēti – pilsētu, kurā ir cits dzīvesstils, citi likumi un citas vērtības un kurā tik neiederīgas ir tautastērpa valkātājas nīcēnieces. Dzejnieka spriedums ir bargs – viņām lemta bojāeja (zem automašīnas riteņiem arī mirst viena no nīcēniecēm), un viņu tautastērpam vieta vairs ir tikai muzejā. Nīcēnieces dzejnieks dēvē par “pļavas bērniem”, “pļavas gariem”, “baltajām govīm”, “biklo bērnu ar prātu mazo, atlieku no senatnes”, un pilsētņiekiem tās šķiet eksotiskas ar košajiem, septiņloku lindrakiem: “Altringhāmas garais burkāns, / Dāņu kāposti / Nav tik koši, cik košsarkans / Tērps, ko nesā tu.” Arī dārzenū

¹⁰ Ādamsons 1967, 3.

¹¹ Ādamsons 1932, 22.

¹² Ādamsons 1937, 24.

¹³ Ādamsons 1932, 38–48.

precizējošais definējums vairāk piederas zinīgam pilsētniekam, nevis lauku meitām, kurām, ticams, šķirņu nosaukums nav pazīstams, ne arī nozīmīgs. Nīcēnieces sarunā ar strādnieku tieši ēdiens norāda uz abu piederību pie atšķirīgām pasaulēm: “Mans bērns, vai garšo jums / Jāņogu saldējums?” – “Ai, nē, lai kundzēm gardums šis, / Man – ūdens kriņģelis.”

E. Ādamsona dzejai raksturīga stilizācija – kāda laikmeta raksturīgāko īpatnību (pamatā – kultūras tēlu vai priekšstatu) pārņemšana un iestrādāšana savā dzejā. Dzejnieks stilizējis antīko, viduslaiku kultūru, bet arī latviešu folkloru. Tā dzejoli *Vectēva nāve*¹⁴ viņš stilizē vectēva sastapšanos pēc nāves ar Dievu, no dzejoļa noprotams, ka tas ir latviešu folkloras dieviņš: “Dievs tur mani pamielos baltiem zirņiem zelta bļodā, / Saldu vīnu padzert dos, gaiļa stilbus pasniegs podā.” Folklorā isti trūkst liecību, kā mirušais sagaidīts veļu valstībā. Arheoloģiskie atradumi baltu un somugru cilmes kapavietās liecina, ka mirušajiem kapā līdzī doti dažādi sadzīves priekšmeti, arī ēdiens. Stipra tradīcija bijusi veļu mielošana rudenī. Neko no šā materiāla E. Ādamsons nav izmantojis (atskaitot zirņus kā latviešu zemnieka raciona daļu), bet radījis savu idealizētu un poētisku priekšstatu par aizgājēja sagaidīšanu mirušo valstībā.

Secinājums: dzejā vārdu tiešās nozīmes, nekļūstot par mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem (tropiem), tāpat iesaistās kopējā poētiskajā ainā un piedalās poētisko nozīmju (semantikas) veidošanā.

Metaforiskie gastropoētiskie tēli. Ņemot vērā dzejas tēlaino iedabu, vārda lietojums var kļūt arī pārnests (vai to var uztvert kā nozīmes pārnēsumu). Dažkārt vērojama arī pārejas forma no tiešā nozīmē lietota vārda uz pārnesto nozīmi. Tā, apdzejojot Rīgas ostā ienākošo kuģu skaistumu un gara acīm uzburot svešzemju ūdeņu romantiku (“Gan tropu sauli tie redz, / Gan sidraba migla tos sedz”), dzejniekam nozīmīga šķitusi to atvestā krava, kur līdzās gluži prozaiskām precēm ir arī kaut kas eksotisks: “Gan siļķes, gan oranžas [apelsīni] tiem, / Gan akmeņogles ir krava”¹⁵. Šajā

gadījumā nosauktos produktus var uztvert arī metonīmiski – “siļķes” var apzīmēt dažādu zivju kravu, ne tikai siļķes, un “oranžas” var būt metonīmija eksotiskajiem augļiem vispār, ne tikai vienam konkrētam augļu veidam.

Gastropoētisko tropu repertuārs (metaforas, metonīmijas), arī salīdzinājums, kā jau iepriekš minēts, E. Ādamsona dzejā nav plašs, un tos īsti novērtēt ļauj viss dzejolis kopumā. Piemēram minēsim dažus no tiem: salīdzinājums (“Un satveru es velēnu / Kā maizes klaipu dārgu / Un kurmim lūdzo: “Dobē ņem / Sev līdzī mani vārgu”¹⁶), izvērstis salīdzinājums, ko var uztvert arī kā paralēlismu (būtisks izteiksmes līdzeklis tautas dzejā): “Cik smalki bārsta melderis / Caur pirkstiem gaišos miltus! / Vēl maigāk dārznieks ziemā tin / Rožkrūmus drēbēs siltās”¹⁷, metaforas (“Kad ar spožu cukuru apbārstītas egles ziemā, / Man kā irbe dvēsele iet pie vecsmātes ciemā”¹⁸, “Saulē – medus ripa”¹⁹), arī pa kādai metonīmijai (“Baltais terjers godīgāks / Par tiem, kam atdevos dēļ maizes”²⁰).

Ēdiens kā dzejas tēma. Ēdiens E. Ādamsona dzejā kļūst arī par apdzejošanas vērtu tēmu, veltot tai dzejoļus *Garšvielas*²¹, *Tēja*²², viņu interesējis arī poētisks ēdiena gatavošanas atainojums (*Rasola darināšana*²³) – kas ir netipiski dzejnieka estēta dabai – arī tam, kā ēdiens bojājas (*Vētra pār mielasta galdu*). Krājumā *Ģerboņi* veselu nodaļu sauc *Epikūra galdi* (tajā iekļauti dzejoļi *Garšvielas* un *Rasola darināšana*), nereti epikūrismu saista ar noslieci uz jutekliskām baudām (hēdonismu), taču E. Ādamsonam tuvāks ir Epikūra mācības aicinājums uz saprātīgu, ilgtspējīgu tieksmi pēc laimes un prieka, ierobežojot pārmērības, iegūstot brīvību no sāpēm un bailēm.

Lai ieraudzītu visu garšvielu paleti dzejoli *Garšvielas*, nepieciešams citēt garāku teksta fragmentu:

¹⁶ Ādamsons 1932, 13.

¹⁷ Turpat, 12.

¹⁸ Turpat, 17.

¹⁹ Ādamsons 1937, 88.

²⁰ Ādamsons 1932, 30.

²¹ Ādamsons 1937, 143–145.

²² Turpat, 41.

²³ Turpat, 146–147.

¹⁴ Ādamsons 1932, 19.

¹⁵ Ādamsons 1937, 37.

[..] arī garšvielas – to pavārs zina –
Mums tīkas, jo daudz labumu ir tām.

Nav gala raibiem, pārsteidzošiem jokiem
Un smalkas pievilcības netrūkst tiem,
Kad mārrotki vai sīpoli ar lokiem
Dod kairinošu garšu ēdieniem.

Kas allaž jautri satrauc manu dzīvi?
Ko it kā nīpru meiču mīlu es?
Kas mēlē dzeļ tik pārdroši un sīvi?
Tās: tak ir velnišķīgās sinepes!

Ko lēņu kundzes gotu laikos dzēra,
Lai kļūtu trauklākas un bālākas?
Kas atrodams tāpat pie grezna pēra,
Kā rupja garda? Etiķis ir tas.

Bet kas ir jāpielūdz kā senču ēnas?
Ko mīl ir govju gans, ir kardināls?
Bez kā man dzīve būtu mokas lēnas?
Tā visuvarenā un labā sāls!

Un piparus, dēļ kuriem holandieši
Reiz veda karus, arī svētu es –
Kad tos uz zobiem uzkožu es cieši,
Tie mutē sadeg it kā biszāles.

Par dillēm vēl, par ķimenēm lai dziedu,
Par lauru lapām, krusta nagliņām,
Jo jau no agrām bērnu dienām viedu,
Cik izmeklētu jaukumu ir tām.

Un kanēls man un mandeles tik arī –
Un visu, kas ir salds, vai sīvs un skābs,
Lai allaž dod man baudīt labie gari,
Līdz topu svētīlaimīgs un allaž gluži slābs! [..]

Jo ēdiens palīdz dzīvi izjust kairāk,
Ja tas nav pārāk maigs vai pārāk ass,
Un tādēļ slavēju par visu vairāk
Es – liels, bet mirstīgs ēdājs – garšvielas!

Garšvielas ir tikpat senas kā cilvēces vēsture, un tās – tāda vai citāda veida – lietojušas visas tautas. Vēlākos laikos, paplašinoties ceļotāju maršrutiem, tās no eksotiskām zemēm Austrumos nokļuva arī Eiropā un galu galā arī Latvijas teritorijā. Dzejolis *Garšvielas* liecina, ka E. Adamsons ir pratis tās novērtēt. Varētu

šķīst – dzejai ne visai piemērota tēma, tomēr, tieši izceļot garšvielas un garšaugus un precīzi raksturojot to raisītās garšas un piesaistot tām psiholoģiskās izjūtas vai ar dažiem vārdiem, dzejas rindu uzburot gluži vai nelielu redzes gleznu, E. Adamsonam izdodas izcelt dzīves krāsainību, dažādību, neviennozīmību (etiķis cilvēka veselībai, arī kari nav nekas atbalstāms) un tās piedāvātās baudas garšvielās. Tikai uz mirkli jāpiestāj un jāizkāpj no steigas, un jāļaujas garšas baudām, ko sagādā, piemēram, velnišķās sinepes (ar vienu epitetu izteikta sinepju būtība), kas viegli satrauc dzīvi. Vai demokrātiskais etiķis (ir uz galda vai katrā mājā, bet dāvā arī papildu labumu – slaidina kuplās dāmu miesas) un tikpat demokrātiskais sāls, bez kura gan būdīnās, gan pilis “dzīve būtu tīrās mokas”. Vai pipari, kas “mutē sadeg it kā biszāles”, mazs graudiņš, kas pratis pat izaicināt uz kariem. Dilles, ķimenes, lauru lapas, krusta nagliņas savukārt sauc atmiņā bērību, kad pirmoreiz tiek atklāta garšu pasaule, un katru reizi, izjūtot to garšu, nedaudz sentimentāli nāks prātā bērnu dienas.

Un visa šī poētiskā uguņošana ar garšvielām dzejniekam nepieciešama, lai dzejoļa būtību pateiktu rindā “Jo ēdiens palīdz dzīvi izjust kairāk”, – pat ja tu esi mirstīgs un tava dzīve ir pārejoša, izbaudi to!

Tikpat aizrautīgi E. Adamsons tēlojis rasola gatavošanu dzejolī *Rasola darināšana*:

Siļķes, gurķus, krējumu šurp un kartupeļus,
Piparus un sinepes,
Etiķi turklāt!
Rīta zvaigzne, apgaismo gaišus manus ceļus!
Apsolīto mannu es
Gribu darināt!
Sidrabortais nazis zib manā rokā liksmi,
Un aiz loga aizsmaršo
Puķu zirnīši,
Kad es gurķi apožu, nodrebēdams tiksmi,
Un tad saku, griezdamas to:
– Jauka diena šī! –
Kā gan nebūs jauka tā: pulcēsies daudz
draugu,
Savas dēkas pastāstīs,
Jaunas izgudros,
Un tad sarkdamas nama tēvs nesīs krāšņu
trauku,

*To ar vijolītēm vīs –
 Ambroziju dos!
 Pa to laiku gardumus sasmalcina rokas:
 Nēģi vēl ir jāsagriež,
 Olas ar', patiesi
 Tam, kas gaiši domāt prot, darbi veikli
 sokas,
 Un to rūpes nenospiež,
 Kas var mieloties.
 Gurmāni un pavāri, lielie gastronomi
 Šoreiz, kā vēl it nekad,
 Liekas, stāv man klāt
 Pie šī darba priecīgā it kā čakli gnomi
 Un man palīdz griezt un tad
 Kopā jaukt labprāt.
 – Ievēro, – tā saku sev, etiķi kad leju,
 – Samērus it visur tu,
 Tad tev meistargods! –
 Un te pēkšņi paskatos un no sirds es smeju:
 Piegriezts ir ar rasolu
 Milzīgs zelta pods.*

Lai strīdas pavāri un zinātnieki, lai sacenšas, kuram tad pieder "īstā" rasola recepte, dzejniekam tā ir skaidra, galvenais tajā – samēri: "Ievēro, – tā saku sev, etiķi kad leju, / – Samērus it visur tu, / Tad tev meistargods!" Cilvēka dzīves un pavārmākslas analogija arī ir dzejoļa galvenais vēstījums lasītājam. Taču ne mazāk svarīgs ir mērķis, kam cilvēks gatavo ēdienu; dzejnieks – lai iepriecinātu draugus ("pulcēsies daudz draugu, / Savas dēkas pastāstīs, / Jaunas izgudros") un svinētu dzīvi. Iztēlē viņš redz, kā to servēs, ceļot galdā: "Un tad sarkdams nama tēvs nesis krāšņu trauku, / To ar vijolītēm vīs – / Ambroziju dos!" Būs ne tikai garšīgi, bet arī skaisti – garšas baudai pievienosies arī acu bauda.

Turklāt, darinot rasolu – ar sudraba nazi (poētiski) griežot siļķes, gurķus (tā smarža rada tirpuļus un tīksmi), nēģus un olas, jaucot krējumu ar pipariem un sinepēm, piešaujot etiķa šļuku, E. Adamsons pamanījies dzejolī ievīt arī bibliisku alūziju: "Rīta zvaigzne, apgaismo gaisus manus ceļus! / Apsolīto mannu es / Gribu darināt!" Kā zināms, kad Mozus izveda Israēla tautu no Ēģiptes un viņi nonāca Sīnāja tukšnesī, Israēla dēli sāka kurnēt, jo, redz, Ēģiptē tie bija sēdējuši pie gaļas podiem un ēduši līdz sātām, bet Mozus izvedis tos tukšnesī, lai

viņi mirtu bada nāvē (2. Moz. 16:2–3). Un tad Dievs tiem dod debesu maizi: "No rīta visapkārt nometnei bija rāsas klājums. Nožuva rāsas klājums, redzi, tuksnesī bija kaut kas plāns kā zvīnas, plāns kā sarma uz zemes" (2. Moz. 16:13b–14), un tā bija manna. Protams, E. Adamsons no šā Bībeles teksta paņēma tikai pašu virskārtu, neiedziļinoties tā teoloģiskajā bagātībā, viņam svarīgi savu gatavoto maltīti nosaukt par dievišķīgu, respektīvi, lielisku. Par bibliisku alūziju varētu uzskatīt arī dzejoļa finālu: "Un te pēkšņi paskatos un no sirds es smeju: / Piegriezts ir ar rasolu / Milzīgs zelta pods." Nevis parasta bļoda vai Bibelē minētie gaļas podi, bet zelta pods.

Divi citētie dzejoļi izskan kā himna dzīvespriekam, spējai ar visu būtību ļauties radošumam, dzīves izbaudīšanai, sajūtot tās garšu (vārda tiešā un pārnestā nozīmē), savukārt dzejolis *Vētra par mielastu galdu* ir neestētisks ēdiena bojāšanās tēlojums. Lai saprastu šo estētisko atkāpi E. Adamsona dzejā, jāņem vērā, ka dzejolis iekļaujas pirmā krājuma *Sudrabs uguni* sociāli kritizējošās lirikas lokā, par ko daži vārdi teikti raksta sākuma daļā.

*Reiz žurku bars atnesa mēri kā sodu
 Pār rātskungiem Rīgā un nomira tie
 Pirms mielasta krāšņa, ko deva par godu
 Šķēpnesēju ordeņa karotājiem.*

*Trīs dienas pār atstātiem mielastu galdiem
 Kā jūras gaišdzeltenais anemonzieds
 Deg jūlija saule virs dzērieniem saldiem
 Un gardumu grēdām kā ugunīgs bieds. [..]*

*Vai kaviārs melnais, kas garo tik asi,
 Pilns ožspirtu, sīpoliem sagraizītiem?
 Acs asaro. Sardīni eļļā un lasi
 Klāj puvumi melnpelekviolētie.*

*Pūst līdakas – vidū uz pusēm tās šķeltas
 Un safrānu, mandelēm piepildītas;
 Pūst zilganās skumbrijas, karūsa zeltā
 Un pelēkais zandarts – starp vēzīšiem tas.*

*Starp sarkanām lilijām pretīgā ainā
 Smird olas – mīt pildītā lampretē tās;
 Un avotu forele melnplankumainā
 Sārt dzeltēnām spurām! – to tārpi drīz klās. [..]*

*Drāž spēcīga vētra pār ēdienu grēdām,
Lai mēru un puvumu garojums zūd!
Un jūlija negaiss ar auglīgām pēdām
Drīz noskalo visu, kas vecs ir un trūd.*

Laikam jau literatūrā neatradīsim pārāk daudz piemēru, kas tik spilgti apraksta ēdiena bojāšanās ainu. E. Ādamsons to dara barokāli krāšņi – rātskungiem bijis klāts pārbagāts galds ar izsmalcinātiem ēdieniem, nu mēris tos nopļāvis, un karstā jūlija saule, arī bagātīgi izliedama savus starus pār tiem, tikpat nepārsūdzami lemj ēdienu likteni – nepievilcīgu acij un nāsīm. Uzburtā redzes (un ožas) glezna veidota, kā atzīmējis krājuma recenzents Edvarts Virza, “ar slikti apslēptu saldkaisli”²⁴, nes vēl arī citu vēstījumu, proti, tam, kas savu laiku nodzīvojis, ir jāiznikst, sociāli netaisno iekārtu aizslaukot. Dzejoli E. Ādamsons atgriežas vairākus simtus gadus tālā pagātnē (bet ar domu, kas vērsta uz nākotni), lai ar līdzību pateiktu, ka gaisms gan ir pilns puvuma smakas, bet nāk “jūlija negaiss ar auglīgām pēdām, / Drīz noskalo visu, kas vecs ir un trūd”.

Sociāli iekrāsotie dzejoli attiecas uz 30. gadu sākumu, un pēc gadiem desmit E. Ādamsons atkal tēlos bagāti klātus galdus, tikai tad pie tiem omulīgi sēdēs “jautri rīmas” un dzejolim būs dots virsraksts *Priecīga ēdāja dziesma*²⁵, un tas vēstīs par gluži ko citu, to, kas E. Ādamsonam daudz tuvāks par sociālām ciņām – dzīves (un ēdiena) baudīšanu:

*Pie trekniem gliemežiem, pie vīna salda
Kad jautri rīmas omulīgi sēd,
Vispirms tos ēdienu, kas ir uz galda,
Tie apož, apbrīno un tad tik ēd.*

*Kaut sātība tiek allaž daudzīnāta,
Bet vai tad priecīgs ēdājs saprot to?
Teic prāts – Ar mēru! – atbild sirds: – Bez
sāta!
Jo dzīve vienureiz tik ieliksмо! –*

²⁴ Virza 2008, 806.

²⁵ Ādamsons 1937, 142.

Noslēgums un secinājumi

Ieskats dzejnieka E. Ādamsona gastropoētisko tēlu un to funkciju pasaulē iekļaujas Latvijā, bet ne pasaulē²⁶ jaunā pētniecības virzienā, kas tiek attīstīts Latvijas Zinātņu akadēmijas fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā *Nacionālā identitāte: gastropoētiskais aspekts. Vēsturiskais, starpnacionālais un starpdisciplinārais konteksts*. Latvijas pētnieki līdz šim nav savu zinātnisko interešu lokā kā primāro izvirzījuši ēdiena, tā dažādo funkciju un nozīmības izpēti literatūrā. Taču nevar teikt, ka zinātnieku interese tos būtu pilnīgi apgājusi – tādā vai citādā aspektā tie aplūkoti dažādos pētījumos, parasti gan kā blakus tēma. Šai sakarā minami daži, bet ne vienīgie piemēri. Literatūras un folkloras pētniece Janīna Kursīte, rakstot par neobaroku latviešu literatūrā, skar arī ēdienu un dzērienu pārbagātīgo lietojumu atsevišķos E. Ādamsona dzejoļos, kas ir barokālā stila spilgta iezīme²⁷. Viņa pētījusi arī ēdiena un dzēriena simboliku romantisma perioda rakstnieka Andreja Pumpura eposā *Lāčplēsis*²⁸, kā arī veltījusi atsevišķu nodaļu ēdienam un dzērienam latviešu folklorā un literatūrā latviešu virtuves tradīcijām veltītajā enciklopēdijā.²⁹ Literatūras pētnieks Fjodors Fjodorovs rakstā *Antons Austrīņš: Osip Mandelštam*³⁰, meklējot kopīgo abu dzejnieku dzejā, runā par A. Austrīņa dzejoli

²⁶ Ēdiena pētniecības aizsākumi datējami ar pagājušā gadsimta 80. gadu vidu, kad tiek nodibināta Ēdiena un sabiedrības studiju asociācija (*Association for Study of Food and Society*), kuras uzmanības lokā vispirms nonāca pavārgrāmatas. Termins “ēdiena studijas” (*Food Studies*) tika izstrādāts 90. gados, kad vairāku disciplīnu – antropoloģijas, socioloģijas, kultūrģeogrāfijas, sieviešu studiju, kultūrvēstures – pētnieki ēdienam sāka pievērst pastiprinātu uzmanību un ASV universitātēs tika izveidotas atsevišķas studiju programmas, lai interdisciplināri pētītu ēdienu (plašāk sk. Coghlan 2020). Ārpus šā pētniecības virziena jau 60. un 70. gados savu ieguldījumu bija snieguši antropologi Klods Levi-Stross (Lévi-Strauss 1964) un Marija Duglasi (Douglas 1972), sociologs Pjērs Burdjē (Bourdieu 1979).

²⁷ Kursīte 1999, 490–492.

²⁸ Kursīte 2010.

²⁹ Kursīte 2012, 4–12.

³⁰ Fjodorovs 2006, 64–72.

Itālijas vīns, kurā vīna tēls, konkrēti – dažādas tā šķirnes, piedalās “Itālijas teksta” veidošanā šā dzejnieka dzejā, vienojot vīna baudīšanu ar pēkšņi atrasisiņuos dzīves viegluma, gaišuma un paša liriskā varoņa iekšējo brīvības izjūtu. Arī šā raksta autore pētījusi piena metaforu Imanta Ziedoņa *Poēmā par pienu*³¹.

E. Ādamsona dzeja pētniekam piedāvā lai arī ne plašu, bet nozīmīgu materiālu gastro-poētiskajai pētniecībai un ļauj paplašināt skatījumu uz viņa dzejas pasauli, īpaši uz dzejas tēliem un tēmām, kur tiem šajā aspektā līdz šim nav veltīta pienācīga uzmanība.

Dzejnieka gastronomisko tēlu paleta ir visai daudzveidīga – vārdi, kas apzīmē produktus, lietoti gan tiešajā nozīmē, gan metaforizēti. Vārdu tiešo nozīmju lietojums dzejas tekstā iekļauj poētiskajā struktūrā un veic noteiktas funkcijas: nosauc produktus, raksturojot lirisko

situāciju, iezīmē sociālos, pasaules uztveres pretstatus, iesaistās stilizācijā. Nozīmes pārnesumi (metafora, metonīmija), salīdzinājums, paralēlisms veido E. Ādamsona dzejas īpašo tēlainību. Gastronomisko tēmu izvērsumu dzejoļa apmērā raksturo dzejnieka radošo prieku un spēju mērķtiecīgi vienotā ainā apvienot ēdiena daudzveidību, lai paustu savu dzīvi aplicinošo filozofiju.

Gastro-poētisko tēlu pētniecība latviešu dzejā ir perspektīvs izpētes virziens, kas būtu paplašināms gan autoru loka, gan dažādu literatūras periodu ziņā.

Raksts tapis Latvijas Zinātņu akadēmijas fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā *Nacionālā identitāte: gastro-poētiskais aspekts. Vēsturiskais, starpnacionālais un starpdisciplinārais konteksts* (Nr. lzp-2019/1-0294).

³¹ Raksts *Food as a Metaphor: “A Long Poem about Milk” by Imants Ziedonis (Ēdiens kā metafora: Imanta Ziedoņa “Poēma par pienu”)* pieņemts (2021) publicēšanai Lietuvas Salīdzinošās literatūras asociācijas žurnālā *Acta litteraria comparativa*.

VĒRES

Ādamsons, E. (1932) *Sudrabs ugunī*. Rīga: [autora izdevums].

Ādamsons, E. (1937) *Ģerboņi*. Rīga: A. Gulbja apgāds.

Ādamsons, E. (1941) *Saules pulkstenis*. Rīga: Latvju Grāmata.

Ādamsons, E. (1967) Bars ļaužu reiz “Brīvības aptiekā” ienāk... *Padomju Zeme* (22.06.1967.), 73.

Berelis, G. (2011) Smalkās kaites, Eriks Ādamsons. Pieejams: <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?title=LKK%20resurss/65> (28.05.2022.).

Bourdieu, P. (1979) *La distinction: Critique sociale du jugement*.

Coghlan, J. M. (2020) Introduction: The Literature of Food. Coghlan, J. M. (ed.) *The Cambridge Companion to Literature and Food*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–14.

Čaklā, I. (2013) Vientuļnieks un dzeja. Čaklā, I. (2013) *Kas dzīvo vārdos*. Rīga: LFMI, 129–134.

Douglas, M. (1972) Deciphering a Meal. *Daedalus* (1972), 101, 1, 61–82.

Fjodorovs, F. (2006) Antons Austrīņš: Осип Манделштам. Ikviens mēs zvaigzni sevī nesam: Antons Austrīņš – pazīstamais un nezināmais. Rīga: Pils, 37–86.

Humble, N. (2020) *The Literature and Food: An Introduction from 1830 to Present*. London: Bloomsbery Academic.

Kursīte, J. (1999) Neobaroks latviešu literatūrā. Kursīte, J. (1999) *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga: Zinātne, 480–499.

Kursīte, J. (2010) Ēdiena un dzēriena simbolika A. Pumpura eposā “Lāčplēsis”. Cimdiņa, A.; Lāms, O. (red.) (2010) *Lāčplēša ceļš pasaulē: Latviešu eposs un Eiropas eposa tradīcijas*. Rīga: Zinātne, 164–177.

Kursīte, J. (2012) *Virtuves vārdene*. Rīga: Rundas.

Lévi-Strauss, C. (1964) *The Raw and the Cooked*. Plon.
Virza, E. (2008) *Mūsu lirika*. Virza, E. *Raksti*, 2. Rīga: Zinātne.

Summary

The Gastronomic Palette of Eriks Ādamsons's Poetry: The Gastropoetic Aspect

Looking at the poetry of the modernist Eriks Ādamsons (1907–1946), the article analyzes the collections published during his lifetime: *Silver in the Fire* (*Sudrabs ugunī*, 1932), *Coats of Arms* (*Ģerboņi*, 1937) and *Sun Clock* (*Saules pulkstenis*, 1941). It offers the researcher, albeit not extensive, but important material for gastropoetic research, broadening one's view of the world of his poetry, especially the images and themes that have not been given due attention to date.

Adamson's palette of gastronomic images is quite diverse – words that denote products are used both literally and metaphorically. The direct meanings of words used in the poetic text is included in the poetic structure and performs certain functions: it names products, describing the lyrical situation, marks social contrasts, world perception, engages in stylization. Tropes (metaphor, metonymy), comparison, parallelism: all form the special imagery of Adamson's poetry. The development of gastronomic themes throughout a poem is characterized by the poet's creative joy and ability to purposefully combine the diversity of food in a single scene in order to express his life-affirming philosophy.

The research of gastropoetic images in Latvian poetry is a prospective research direction that could be expanded by broadening scholarship and also studying different periods of literature.

Key words: gastropoetic images, gastropoetic themes, modernist experiment, contrasts as an artistic technique, stylization.

Redakcijā saņemts 01.06.2022.